

SULTAN III. MURÂD DÖNEMİ

OSMANLI ŞARK SEFERLERİ'Nİ İHTİVA EDEN İKİ MANZUM TARİH: ÂSAFÎ'NİN ŞECÂAT-NÂME'Sİ VE HARÎMÎ'NİN GONCA-İ BÂĞ-I MURÂD'I*

Two Poetical Histories Mentioning the Ottomans' Eastern Expeditions in the Period of Sultan Murâd III:
Âsafî's Şecâat-nâme and Harîmî's Gonca-i Bâğ-i Murâd

Submit Date: 2020-02-12 13:13:32

Accepteddate: 2020-02-16 08:43:52

To Reference: Eroğlu, Süleyman (2020), Two Poetical Histories Mentioning the Ottomans' Eastern Expeditions in the Period of Sultan Murâd III: Âsafî's Şecâat-nâme and Harîmî's Gonca-i Bâğ-i Murâd. International Journal of Humanities and Research, February, Year 4, Issue:4, Volume:3, Pages:53-64

Süleyman EROĞLU¹

Özet

Türk edebiyatının manzum ve mensur ürünleri içerisinde tarih konulu eserler önemli bir yer tutar. Konusunu tarihten alan edebî ürünlerimizin mühim bir kısmını da Müslüman Türk toplumundaki gaza ruhunu yansıtan savaş konulu eserler oluşturmaktadır. Genel türü içerisinde gazanâme, fetihname, zafername, sefername gibi adlarla karşımıza çıkan savaş konulu eserler için genellikle gazavatname toplu bir tür adı olarak kullanılmıştır. Edebiyatımızda konusunu tarihimizden alan ilk gazavatname örneklerine 15. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. 16. yüzyılla birlikte sayıları oldukça artan gazavatname türündeki eserler, yüzyılın sonlarında Osmanlı tahtında bulunan Sultan III. Murad'ın saltanat yıllarında da artışını sürdürmüştür.

Sultan III. Murad'ın saltanat yıllarında gerçekleşen Osmanlı Şark (Kafkasya) Seferleri, tarihî ve siyasi olduğu kadar edebî açıdan da oldukça önemlidir. Osmanlı Şark coğrafyasında 1578 yılında başlayıp 1590 yılına dek süren fetihler, Osmanlının hâkimiyet alanını genişletmekle kalmayıp kayda değer sayıda edebî eserin telifine de imkân tanımıştır. Bilhassa Özdemiroğlu Osman Paşa'nın önderliğinde kazanılan zaferler, kimi şairler için bir ilham kaynağı olmuştur. Bu vesileyle devrin şairleri tarafından kaleme alınan eserler, on altıncı yüzyıl Osmanlı tarihinin son dönemine ışık tutan tarihî birer vesika olmakla birlikte manzum birer tarih özelliğine de sahiptir. Sultan III. Murad dönemi Osmanlı Şark Seferleri'ne dair manzum tarih niteliğinde eser kaleme alan şairler arasında 16. yüzyılın ikinci yarısında yetişen iki asker şair, Âsafî ve Harîmî'nin isimleri öne çıkmaktadır.

Asıl adı Mehmed olan Âsafî, Siroz'da doğmuştur. Öğrenim hayatının ardından almış olduğu ilk devlet görevi Divan-ı Hümayun kâtipliğidir. Divan-ı Hümayun kâtipliğinin ardından Özdemiroğlu Osman Paşa'nın himayesinde tezkirecilik görevine memur edilen Âsafî, 1578

*Bu makale 11 Aralık 2014 tarihinde Ankara Bilkent Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Türk Edebiyatında Manzum Tarihler Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilip yeniden düzenlenmiş şeklidir.

ile 1585 yılları arasında Osmanlı Şark coğrafyasında cereyan eden pek çok muharebede bizzat yer almıştır. 1582 yılının sonlarında İranlıların eline esir düşen şair, 1585 yılı ortalarında esaretten kurtulmayı başarmış ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanında Tebriz Seferi'ne katılmıştır. Tebriz'in fethi sonrasında Kefe beylerbeyliğine atanan Âsafî, ardından 1590 yılında reisülküttâplık görevine getirilmiştir. 1593 yılında reisülküttâplık görevinden azledilen Âsafî, 1605 yılında vefat etmiştir. Âsafî, ardında Şecâat-nâme ve Cezîre-i Mesnevî adlarıyla bildiğimiz iki edebî eser bırakmıştır.

Âsafî ile birlikte 16. yüzyılın ikinci yarısında yetişen manzum tarih müelliflerinden bir diğeri de Harîmî'dir. Asıl adı İbrahim şiiirlerindeki mahlası Harîmî olan şair, Kütahya'da doğmuştur. Divan sahibi bir şair olan ve Rahîmî mahlasıyla tanınan babasından ötürü Rahîmî-zâde Harîmî olarak da anılan şair, iyi bir öğrenim dönemi geçirmiş ve ardından Divan-ı Hümayun'da görev almıştır. Sultan III. Murad'ın emriyle 1575 yılında Dergâh-ı Âlî Çavuşu olarak Bağdat'a gönderilen Harîmî, 1578 yılında Lala Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusuyla Şark Seferleri'ne katılmıştır. Harîmî, ilk olarak Lala Mustafa Paşa'nın yanında Çıldır, Tiflis, Şirvan, Revan ve Kars yöresindeki türlü mücadeleler ve imar faaliyetlerinde yer almıştır. Sonrasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığında Tebriz Seferi'ne iştirak eden Harîmî, Tebriz Seferi'ni müteakip Ferhad Paşa'nın serdarlığında Gence Seferi'ne katılmıştır. Sultan III. Murad'ın saltanatında 12 yıl süren Şark Seferleri'nin 1590 yılında varılan antlaşmayla nihayete ermesinden sonra da muharebe meydanlarındaki görevine devam etmiş olan Harîmî, 1594 yılında Rumeli'deki hudut kalelerinden biri olan Hatvan Kalesi civarında Osmanlı ordusunun uğradığı hezimetle şehit düşmüştür. Harîmî, Sultan III. Murad döneminin en önemli askeri harekâtı olan Şark Seferleri üzerine kaleme aldığı Zafer-nâme-i Sultân Murâd Han,

Feth-i Tebriz, Gonca-i Bağ-ı Murad ve Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence adlı eserleriyle tanınmıştır.

Bu makalede; 16. yüzyılda yaşamış iki asker şair, Âsafî ile Harîmî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilecek, manzum birer tarih niteliğindeki Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-ı Murâd mesnevileri tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Asafi, Harimi, gazavatname, manzum tarih, 16. yüzyıl.

Abstract

Works on history occupy an important place among the poetical and prosaic products of the Turkish literature. An important part of our literary products deriving their subjects from history are composed of works on wars reflecting the holy war spirit in the Muslim Turkish society. Works on holy war appear before us generally under such names as gazaname, fetihname, zafername and sefername, but gazavatname has been used as a common name. In our literature, the first gazavatname examples deriving their subjects from our history are encountered starting from the 15th century on. The gazavatname type of works, the numbers of which highly increased together with the 16th century, continued to increase in number at the end of the century during the sultanate years of Sultan Murad III, who was sitting on the Ottoman throne, too.

The Ottoman Eastern (Caucasian) Expeditions launched during the sultanate years of Sultan Murad III are rather important in terms of not only history and politics but also literature. The conquests starting in 1578 and continuing until 1590 in the Ottoman Eastern geography did not only expand the Ottoman domination area but they also allowed for the compilation of a remarkable number of literary works. Especially, the victories gained under the lead of Özdemiroğlu Osman Pasha became a source of inspiration for some poets. Hereby, the works penned by the poets of the period are not only each a historical document shedding light on the last period of the sixteenth century Ottoman history but also they each have the nature of a poetical history. Among the poets penning works in the type of poetical history about the Ottoman Eastern Expeditions during the period of Sultan Murad III were Âsafî and Harîmî, the two mostly-mentioned soldier poets raising in the second half of the 16th century.

Âsafî, whose actual name was Mehmed, was born in Siroz (Serres). The first government office which he took following his educational life was the clerkship of the Imperial Council (Divan-ı Humayun). Âsafî, who was assigned to the office of writing biographies under the auspices of Özdemiroğlu Osman Pasha following the clerkship of the Imperial Council, personally took part in many battles taking place in the Ottoman Eastern geog-

raphy between the years of 1578 and 1585. Having been taken prisoner in the hands of Iranians in the end of 1582, the poet managed to escape from captivity in the middle of 1585 and participated in the Tabriz Expedition along with Özdemiroğlu Osman Pasha. Having been assigned to the Beylerbeylic of Kefe following the conquest of Tabriz, Âsafî was appointed to the office reisülküttap in 1590. Having been discharged from the office of reisülküttap in 1593, Âsafî died in 1605. Âsafî left two literary works behind him, which we know with the names of Şecâat-nâme and Cezîre-i Mesnevî.

Together with Âsafî, another one of the poetical history writers raising in the second half of the 16th century was Harîmî. The poet, whose actual name was Ibrahim and penname was Harîmî, was born in Küta-hya. A poet having a divan and known with the penname of Rahîmî and also known as Rahîmî-zâde due to his father underwent a good learning period and then took office in the Imperial Council. Having been sent to Baghdad as a sergeant of Dergâh-ı Âlî by the order of Sultan Murad III in 1575, Harîmî participated in the Eastern Expeditions in 1578 with the Ottoman army under the command of Lala Mustafa Pasha. Harîmî firstly took part in various struggles and public improvement in the regions of Çıldır, Tbilisi, Şirvan, Revan and Kars along with Lala Mustafa Pasha. Having participated in the Tabriz Expedition under the sirdarship of Özdemiroğlu Osman Pasha, Harîmî took part in the Gence Expedition under the sirdarship of Ferhad Pasha following the Tabriz Expedition. Moreover, having continued his service in battlefields after the end of the eastern expeditions lasting 12 years during the sultanate of Sultan Murad III with the treaty reached in 1590, Harîmî fell a martyr in the defeat to which the Ottoman army went down in 1594 in the vicinity of the Hatvan Fortress, one of the border fortresses in Rumelia. Harîmî is known with his works entitled Zafer-nâme-i Sultân Murâd Han, Feth-i Tebriz, Gonca-i Bağ-ı Murad and Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence, which he penned on the Eastern Expeditions, the most important campaigns of the period of Sultan Murad III.

In this article, some information will be given about the lives and the works of Âsafî and Harîmî, two soldier poets who lived in the 16th century, and their masnavis entitled Şecâat-nâme and Gonca-i Bağ-ı Murâd, each of which was a poetical history, will be introduced.

Keywords: Asafi, Harimi, gazavatname, poetic history, 16th century.

Giriş

Türk edebiyatının manzum ve mensur ürünleri içerisinde tarihî konulu eserler önemli bir yer tutar. Konusunu tarihten alan edebî ürünlerimizin mühim bir kısmını da Müslüman Türk toplumundaki gaza ruhunu yansıtan savaş konulu eserler oluşturmaktadır. Genel türü içerisinde gazaname, fetihname, zafername, sefername gibi adlarla karşımıza çıkan savaş konulu eserler için genellikle gazavatname toplu bir tür adı olarak kullanılmıştır. (Akkuş, 2006: 87)

Edebiyatımızda konusu bizim tarihimiz olan ilk gazavatname örneklerine 15. yüzyıldan itibaren Rumeli üzerine yapılan akınları ele alan eserlerde rastlanmaktadır. 16. yüzyılda özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman gibi tarihimizin görkemli padişahlarının büyük zaferleri çevresinde sayıları oldukça artan bu türden eserler yer yer gerilemeler baş gösterip akınların duraksamasıyla azalmış, 20. yüzyıla yakın zamanlarda gaza geleneğinin ortadan kalkmasıyla devamlılıklarını yitirmişlerdir.

16. yüzyılda Sultan III. Murad'ın saltanat yılları, siyasi olduğu kadar gaza geleneğiyle çeşitlenen edebiyatımız açısından da önemli bir dönemdir. Bu dönemde Lala Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa, Kaptan Kılıç Ali Paşa, Ferhad Paşa ve özellikle Kafkasya fatihi olarak adlandırılan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın komutasında Şark Seferleri'nde kazanılan birçok önemli muharebe ve parlak zafer Osmanlı'nın hâkimiyet alanını zirveye çıkarmakla birlikte edebiyatımıza bu dönem olaylarını konu edinen önemli edebî eserler de kazandırmıştır. Sultan III. Murad döneminin manzum birer tarihi olarak görülebilecek eserlerin başında Âsafî'nin Şecâat-nâme'si ve Harîmî'nin Gonca-i Bâğ-ı Murad'ı yer almaktadır.

İride detaylı olarak tanıtacağımız bu iki eserin daha iyi anlaşılmasına ışık tutması amacıyla Sultan III. Murad döneminin 1578-1585 yılları arası önemli olaylarına ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır.

Sultan III. Murad'ın saltanat dönemindeki önemli olayların ağırlıklı bir bölümünü doğu cephesindeki olaylar oluşturur. Osmanlı menbâlarındaki umumi bir tabirle "Acem seferi" şeklinde gösterilen bu hareketin başlıca hedefleri Şirvanla Gürcistan'dır. (Danişmend, 1971: 15) Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında öteden beri süregelen Sünnî-Şii meselesi olmakla birlikte bu seferin yegâne sebebi bu değildir. Asya'dan gelen Hac ve ticaret yollarının kontrolü, Şii Safevi yönetiminin Anadolu ile Türkistan'ın arasını kesmesi, Rusların 1556 yılında Astarhan Hanlığını işgaliyle Türkistan ile Kazan-Kırım yolunun da kapanması ve nihayet, Şirvan'ın Sünnî halkının yardım dilekleri Osmanlı'nın dikkatini bu bölgeye çekmiştir. (Zeyrek, 2001: 2) Şark seferi için Sultan III. Murad tarafından Lala Mustafa Paşa serdar tayin edilmiştir. Osmanlı ordusu, 9

Ağustos 1578'de kazanılan Çıldır Zaferi ile Gürcistan kapılarını açmış, 9 Eylül 1578 tarihindeki Koyungeçidi Zaferi'yle de Şirvan yolu Osmanlı'ya açılmıştır. Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan'ın muhafazasıyla görevlendirdiği ve sonrasında tamamen kayıtsız kaldığı Özdemiroğlu Osman Paşa, tüm zorluklara rağmen fetihleri sürdürmüş ve imkânsızlıklar içinde oldukça önemli başarılar elde etmiştir.

Özdemiroğlu Osman Paşa, cesareti ve askeri dehasıyla Sultan III. Murad döneminin ulusal kahramanı olmakla birlikte Osmanlı tarihinin şüphesiz önde gelen muzaffer komutanlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Sultan III. Murad'ın saltanat yıllarındaki seferlerin gaza ruhunun verdiği manevi haz ve heyecanla bütünleşip edebiyata yansması kaçınılmazdır. Âsafî'nin Şecâat-nâme'si ve Harîmî'nin Gonca-i Bâğ-i Murâd'ı tarihimizin bu önemli dönemini bu manada ihtiva eden kayda değer eserlerdir.

Âsafî'nin Hayatı ve Eserleri

Âsafî, 16. yüzyılda yaşamış bir şairdir. Asıl adı Mehmed, şiirdeki mahlası "Âsafî" olan şair, "Dal" lakabıyla anılmaktadır¹. Gelibolulu Âlî'nin Kühü'l-Ahbâr adlı eserinde "Egerçi velâdetleri Rûm ilinde Siroz nâm şehirde vâkî'dur."² şeklinde verdiği bilgiye göre Siroz'da doğmuştur. Âsafî'nin doğumuna ilişkin kesin bir tarih söyleyebilmek güçse de muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında dünyaya geldiği ve öğrenim yıllarının da bu dönemde geçtiği öngörülebilir. Yetişmesinde Lala Mustafa Paşa'nın himayesindeki divan kâtipliğinin de büyük etkisi olmuştur. Âsafî'nin öğrenim hayatının ardından almış olduğu ilk devlet görevi

1. Franz Babinger, Âsafî'yi Okçuzade Mehmed Paşa olarak göstererek yanılmaktadır. Bkz. Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (çev. Coşkun Üçök), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.130-131. Kıbrıs ve Halep defterdarlığı yapmış Okçuzade Mehmed (Çelebi) Paşa ile Dal Mehmed Çelebi (Âsafî) aslında farklı kişilerdir. Bu bilgi yanlışlığına, Cornell H. Fleischer de dikkati çekmektedir. Bkz. Cornell H. Fleischer, Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 33. Agah Sırrı Levend ise Âsafî'den Koca Defterdar Mehmed Paşa olarak bahsetmektedir. Bkz. Agah Sırrı Levend, Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.88. Ancak, Âsafî ile Koca Defterdar Mehmet Paşa'nın aynı kişiler olup olmadığı hususunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Mustafa Eravcı da Kınalızade Hasan Çelebi'nin Tezkiretü's-Şuara'sına dayanarak verdiği bilgide Âsafî'yi I. Süleyman'ın bölük halkına mensup sadık kullarından biri olarak göstermektedir ki mezkur eserde bahsi geçen Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşayıp aynı devirde Halep'te vefat etmiş Âsafî mahlaslı şairle Âsafî Dal Mehmed Çelebi aynı kişiler değildir. Bkz. Mustafa Eravcı, "Dal Mehmed Çelebi Âsafî" <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historians/104> (10.02.2020).

2. Bkz. Gelibolulu Âlî, Kühü'l-Ahbâr, Nuruosmaniye Ktp., nu. 3409, vr. 241b; Faris Çerçi, Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, C. II, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s. 306.

3. Gelibolulu Âlî'nin "neşv ü nemâları sâbıkü'z-zıkr Mustafâ Pâşâ merhûmun kitâbeti hizmetinde gün gibi lâmi'dür." ifadeleri de bu bilginin bir ispatı niteliğindedir. Bkz. Gelibolulu Âlî, a.g.e., vr. 241b.

Divan-ı Hümayun kâtipliğidir⁴. Divan-ı Hümayun kâtipliğinin ardından Özdemiroğlu Osman Paşa'nın emrine, tezkirecilik göreviyle memur edilmiştir⁵.

Âsafî'nin bizzat iştirak ettiğini bildiğimiz ilk muharebe 9 Ağustos 1578'de kazanılan Çıldır Zaferi'dir⁶. Âsafî'nin katıldığı ikinci önemli muharebe, 1578 yılının Kasım ayında oldukça çetin koşullarda kazanılan Şemahi Muharebesi'dir. İlerleyen süreçte irili ufaklı pek çok muharebelerde yer almış olan Âsafî, Osman Paşa tarafından 1582 yılının sonbaharında Kabala Kalesi'nin tamiriyle vazifelendirilmiştir. Bu esnada durumu haber alan İranlılar, gecikmeksizin Kabala Kalesi'ni kuşatmışlar, uğranılan bozgun neticesinde Âsafî, esir olmaktan kurtulamamıştır. Bu hadise, Âsafî'nin üç yıl sürecek esaret hayatının da başlangıcı olmuştur.

Âsafî, Alamut Kalesi'nde üç yıla yakın bir zaman çileli bir esaret dönemi geçirmiştir. Esaretten kurtuluşu ise kendisi gibi Alamut Kalesi'nde mahpus, eski dostu ve kader arkadaşı Gazi Giray'ın yardımıyla gerçekleşmiştir. Âsafî'nin İsfahan'da başlayan kurtuluş macerası, 1585 yılı ortalarında Erzurum yakınlarındaki Cinis'te Tebriz seferi hazırlığıyla meşgul olan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yanında neticelenmiştir.

Esaret yıllarında muharebe hayatından bir süre uzak kalan Âsafî'nin esareti sonrasında yer aldığı ilk muharebe,

⁴ Âsafî'nin;

Bana divânda olurdu ragbet

Zabt-ı kânûn idüp itdim hizmet (5b)

şeklindeki ifadesinden önceleri Divan-ı Hümayun kaleminde kanunlarının zabtına ilişkin katiplik görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. Cornell H. Fleischer, a.g.e., s. 83.

⁵ Âsafî, Şecâat-nâme'nin dibacesinde "...ale'l-husûs bu bende-i dirine ve çâker-i kemterineleri âlem-i sabâvetden berü âsitân-ı saâdetleri hizmet-kârlarından olup mukaddemâ 'Osmân Pâşâ-yı şehâmet-âsâra tezkirecilik nâmıyla hizmet üzere iken ..." (3b) sözlerine yer vermekle küçük yaşlardan beri padişahın hizmetinde devlet görevinde bulunduğunu ve sonrasında tezkirecilik görevine getirildiğini belirtmektedir. Ayrıca bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 303.

⁶ Âsafî, Çıldır Zaferi'nde bizzat yer almasını Şecâat-nâme'de;

Cengi görmek ola mı girmek gibi

Hiç işitmek ola mı görmek gibi (141)

dizeleriyle bir anlamda teyit etmekle birlikte bu zafere iştirakinin öncesiyle ilgili bilgi vermemektedir. Âsafî, Çıldır Zaferi öncesinde muhtemelen Lala Mustafa Paşa'nın ordusuyla önce Erzurum'da ardından Ardahan üzerinden Çıldır'a gelmiş olmalıdır.

⁷ "Leyal-i 'iyden birinde 'Osmân Pâşâ Gâzi Gerây ile Âsafîyi nezdine çağırıp harb umurını müşâvere eyledi ve dedi ki: "Ben Tebrize geldim 'Acem çıkıp gitdi ben gidince 'Acem yine gelecektir. Tebrizin hükümet-i 'Osmâniyyede kılması bir emr-i 'asîrdir. Haylı külfet ihtiyârına mütevakıftır. Kırım hâmi nîgeh-bân olursa devlet-i 'aliyye için muhâfaza husûsî sühûlet bulur ve bir kaç sene i'tinâ ve ikdâm-ı tâm gösterilirse nüfûz-ı saltanat-ı seniyye belki mütekkarrer olur. Ordumuz buradan kalkıp giderse Tebrizi kim kayıracak? Erzurum ve Van vâlilerinin nezâreti kâfi gelmeyecektir. Kırım hânının inzimâm-ı himmet ü basiretini lâ-büd görüyorum." İkisi dahi Pâşânın bu sözlerini tasdik itdiler. Binâenâleyh Pâşâ Gencede kışlamak üzere Kırım hânlığının Gâzi Gerây'a tevcihi ve ana mu'ayyen ve zahîr olmak üzere Âsafî Mehmed Begin Kefe mir-i mirânlığına tayini husûslarına dâ'ir rikâb-ı hümayûna etrâfî 'arzlar yazdı." Abdurrahman Şeref, "Özdemiroğlu Osman Paşa", Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, C. IV, İstanbul 1329., s.1502-1503.

Tebriz Seferi olmuştur. Ardından gecikmeksizin padişaha yazılan arz mektubu ile Tebriz'in muhafazasında kalmak koşuluyla 1585 yılının sonbaharında Kefe beylerbeyliğine getirilmiştir⁷.

Tebriz'in muhafazasının baş sorumlularından biri olan Âsafî, terfi edildiği Kefe beylerbeyliğinden Osman Paşa'nın 29 Ekim 1585 tarihindeki vefatı sonrasında, tayininin üzerinden henüz üç dört ay geçmişken azledilmiştir.

Beylerbeyliğe terfi edilmekle yüzü gülmeyen Âsafî, 1590 yılının sonlarında Hamza Bey'in azledilmesiyle reisülküttaplığa atanmıştır (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 227). Yaklaşık bir yıl bu görevde kalan Âsafî, 1591 yılı sonlarında bu görevinden alınmış, yerine Lâm Ali Çelebi tayin olunmuştur (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 250). Âsafî, 1593 yılının Nisan ayında Hüseyin Çelebi'nin yerine ikinci kez bu göreve getirilmiş (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 311) 14 Temmuz 1593 tarihinde yeniden azledilip reisülküttaplık görevini Yahya Çelebi'ye bırakmıştır (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 324; Mehmed Süreyya, 1996: 1781).

Âsafî'nin 1592-93 yılında ikinci kez getirildiği reisülküttaplık görevinden azledilişinden sonraki hayatı hakkında bir bilgimiz yoktur. Mehmet Nail Tuman'ın kaydına göre 1605 yılında vefat etmiş, mezarı Hırka-i Şerif Mescidi'ndedir (Tuman, 2001: 914).

Hayatının mühim kısmını Osmanlı Şark coğrafyasında zorluk ve mücadele içerisinde geçirmiş olmasına rağmen elinden kalemini bırakmamış olan Âsafî, ardında Şecâat-nâme ve Cezîre-i Mesnevî adlarıyla bildiğimiz iki edebî eser bırakmıştır. Cezîre-i Mesnevî, Âsafî'nin Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden seçtiği beyitleri tercüme ederek kaleme aldığı bir eserdir.

Âsafî'nin Manzum Tarihi: Şecâat-nâme

Şecâat-nâme, Âsafî'nin ilk eseridir. Mesnevi nazım şekliyle, gazavatname türünde ve aruz vezninin fâ'ilâtün

⁸ Şecâat-nâme, mensur dibacesi ve manzum metni farklı tarihlerde tamamlanmış bir eserdir. Şecâat-nâme'nin önce manzum metni sonra da mensur dibacesi kaleme alınmıştır. Âsafî'nin eserin hatime bölümündeki:

Oldı tokuz yüzle toksan dört o dem

Mâh-ı Şevvâlül-mükerrerem nısfı hem (6980)

Geçmiş idi hicret-i hayre'l-enâm

Tâ ki pâyâna irişdi bu kelâm (6981)

beyitlerinde verdiği bilgiye göre manzum metnin yazımı 1586 yılının Ekim ayı ortalarında (Şevval 994) tamamlanmıştır. Şecâat-nâme'nin mensur olarak yazılan dibace bölümü, manzum metnin öncesine daha sonra dâhil edilmiştir. Âsafî, dibace bölümünün tamamlanış tarihini de aşağıdaki tarih kitabıyla belirtmektedir:

Bu neberd-i zâl-i dehrin nazm olan divânının

Başdan zibâca bir dibâcedir ser-nâmesi

Âsafî dibâcesin zerle yazarken hâmesi

Didi târihin anın Dâlin Şecâatnâmesi

sene: 995

Bu bilgiler ışığında Şecâat-nâme 1587 yılında son şeklini almıştır.

fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla kaleme alınmış olan eser 6982 beyitten oluşmaktadır. Eser, 1587 yılında tamamlanmıştır⁸. 16. yüzyıl Osmanlı Şark coğrafyasında yaşanan pek çok mühim hadiseyi tafsilatlı şekilde kaydeden Şecâat-nâme, edebiyatımızın önemli gazavatname örneklerinden biri olmakla birlikte aynı zamanda manzum bir tarih eseri niteliğindedir. Eserin muhtevasını şöyle özetlemek mümkündür.

Osmanlı ordusuna Gürcistan yolunu kapamak isteyen İranlıların Çıldır civarına yaklaştığı haberinin ulaşması üzerine serdar Lala Mustafa Paşa, düşmanın karşılanması için Derviş Paşa'yı görevlendirir. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın takviye güç olarak imdada yetişmesiyle İran gücü bozguna uğrattılır.

Çıldır Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması aynı zamanda Osmanlı ordusuna Gürcistan kapılarını da açmıştır. Çıldır Muharebesi'nde büyük yararlılıklar gösteren Osman Paşa, bu zaferin ardından Tiflis'in fethiyle görevlendirilir ve ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın Tiflis'i de fetheder. Osmanlı ordusu, Çıldır ve Tiflis'in fethinin ardından Şirvan'a yönelir.

Şirvan'ı almak niyetindeki Osmanlı ordusu, Kınık nehri civarına geldiğinde Tebriz hâkimi Emir Han kumandasındaki İran gücünü bozguna uğratarak yoluna devam eder. (Koyun Geçidi Muharebesi – 9 Eylül 1578) Ancak, bu esnada baş gösteren erzak sıkıntısı ve nehri- nin azgın suları askeri epey müşkül bir durumda bırakır. Askerinin birçoğunu kaybederek türlü zahmetlerle Kınık nehrini geçen Osmanlı ordusu ardından Ereşe ulaşır. (15 Eylül 1578)

Serdar Lala Mustafa Paşa, fethedilen toprakların muhafazası ve İranlıların kış saldırılarına karşı ordunun tehlikeye düşmemesi için beylerbeylerinden birini Şirvan'ın muhafazasıyla görevlendirmek için hemen büyük bir divan toplayıp istişareye başlar. Neticede Özdemiroğlu Osman Paşa asker ve hazine hususunda arzularının yerine getirileceği sözünü alarak Şirvan serdarlığını kabul eder.

Serdar Lala Mustafa Paşa 8 Ekim 1578 günü ordusuyla Erzurum kışlağına çekilmek üzere Şirvan'dan ayrılır. Şirvan'da zayıf kuvvetlerle kalan Osman Paşa, Salyan'da Şirvan askerleriyle gücünü takviye edip otuz bin askerle Osmanlı kuvvetlerine saldırıya hazırlanan Eres Han üzerine baskın düzenler. Oldukça çetin geçen savaşın ardından epeyce kayıp veren Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kalır.

Eres Han'ın gücüne ve verilen kayba aldırmayan Osman Paşa, Eres Han tehlikesini bertaraf etmekte kararlıdır. Osman Paşa Şemahi'de sefer hazırlığındayken Eres Han, Gence hâkimi İmam Kulı Han ve Partaloğlu ile güçlerini birleştirip Ereşe saldırır. Haberi alan Osman Paşa, gecikmeksizin Ereşe yönelir. İki ordu olan-

ca güçleriyle çarpışırken Kırım ordusunun imdada yetişmek üzere olduğu müjdesi ulaşır. Muharebenin üçüncü gününde Adil Giray'ın öncü kuvvetinin yetişmesiyle üstünlüğü ele geçiren Osmanlı ordusu, şiddetli bir saldırı sonucunda İran ordusunu hezimetle uğrattır, Eres Han tutsak edilir.

Osman Paşa, Şemahi gibi savunması oldukça güç bir bölgede bulunmaktansa daha güvenli bir mevki olan Demirkapı Kalesi'ne harekete karar verir. Âsafî de hazinenin Demirkapı'ya emniyet içinde ulaşması için refakata memur edilir. Yolculuğun dokuzuncu gününde tamamen Demirkapı'ya ulaşılır ve askerinin bu bölgede kışlaması kararlaştırılır.

Özdemiroğlu Osman Paşa ve askerinin Demirkapı'ya çekilmiş olduğundan haberdar olan Kaçar Muhammed Han (Halife) bu fırsattan istifade ile Şirvan'ı yeniden zabt etmek için saldırıya geçer. Osmanlı ordusu hayli kayıp vermektan kurtulamaz. Var gücüyle kılıcına davranan Osman Paşa'nın tasarrufunu ortaya koymasıyla İran gücü firara mecbur kalır.

Ardından Bakü'yü zabt etmiş olan Ali Han ve Maksud Beg üzerine Mehmed Giray önderliğindeki Kırım ordusunun da desteğiyle asker gönderen Osman Paşa, Bakü'yü teslim alır. Bakü'nün ele geçirilmesiyle Osmanlı askerine Azerbaycan yöresinin kapıları açılır.

Azerbaycan yöresinin Osmanlı için öneminin farkında olan Osman Paşa, yörenin fethinin tamamıyla gerçekleşmesi ve fethedilen toprakların emniyete alınması için gecikmeksizin Lala Mustafa Paşa'yla istişarede bulunur. İstişare sonucunda üzerinde uzlaşılan karar Osman Paşa, Lala Mustafa Paşa ve Kırım hanı Mehmed Giray'ın askerlerinin birleştirilip öncelikle Kazvin'in fethinin gerçekleştirilmesidir. Kazvin'in fethi amacıyla yola çıkılmışken Lala Mustafa Paşa'nın verdiği sözde durmayıp Kars'tan Erzurum'a yöneldiği haberi ulaşır. Ahde vefasızlığın haberi, Mehmed Giray'da tam bir hayal kırıklığına yol açar. Mehmed Giray, bu vefasızlığı içine sindiremeyen askerinin direnişine karşı koyamayıp Kırım'a dönme kararı alır. Mehmed Giray, oğlu Saadet ve kardeşi Gazi Giray'la birlikte iki bin civarında askeri Şirvan'da bırakıp hemen ayrılır. Çok geçmeden Saadet Giray da babasının çağrısıyla Şirvan'dan ayrılmaya karar verir.

Mehmed Giray ve Saadet Giray'ın ayrılışından cesaretlenip Şirvan ve Demirkapı'yı yeniden ele geçirmek isteyen İran ordusu derhal Şirvan üzerine yürür. Şirvan'daki işgalci İran ordusunun bastırılmasına Kayk Mustafa Bey kumandasında bir kuvvet gönderilir. Âsafî'nin de takviye güç olarak destek vermesiyle İran ordusu bozguna uğrattılır.

Hezimetin haber alınmasının ardından bunun öcünü

almak isteyen İranlılar, Bakü'nün derhal kuşatılması amacıyla Pîre Muhammed Han ve Selman Han önderliğinde güçlü bir orduyu yola çıkarır. Bunun üzerine Âsafî'nin de yer aldığı Osmanlı kuvveti Şemahî'ye yönlendirilir. Şemahî önlerinde rastlaşan iki ordu muharebeye giriştiyse de İran gücünün çokluğu karşısında Osmanlı ordusu geri çekilmek mecburiyetinde kalır. İranlılar ardından Bakü'yü kuşatır. Bakü, takviye kuvvetlerin imdadına yetişmesiyle kuşatmadan kurtulur.

Çok geçmeden İran tarafından Şirvan'a vali atanan Peyker Han on beş bin askerle Şirvan üzerine gönderilir. Bunun üzerine Osman Paşa, Gazi Giray önderliğindeki orduyu Şirvan gücüyle destekleyip Peyker Han üzerine gönderir. Osmanlı ordusu bozguna uğrayınca Gazi Giray İranlılara esir düşer ve Alamut Kalesi'ne gönderilip hapsedilir.

Şirvan bölgesinin İranlılarca işgali, Osman Paşa ve Osmanlı askeri için ileride yaşanacak kara günlerin de bir habercisidir. Osman Paşa, İran hücumuna ve yaklaşan kış şartlarına karşı askerin sığınacağı emniyetli bir yer temin etmek için Âsafî ve Kaykî Bey'i derhal Kabala Kalesi'nin tamirine gönderir. Ne var ki Ereş'te konuşlanmış bulunan İran kuvveti, derhal Kabala Kalesi'ni de kuşatır. Olanca şiddetle süren kuşatmaya karşı var gücüyle direnen Osmanlı askeri, kuşatmanın on sekizinci gününde baş gösteren açlık neticesinde bitap düşer. Osmanlı askeri ve Âsafî için kaleden çıkmaktan başka çare yoktur, istemeden de olsa kaleyi terk ederler. Âsafî, İran eline esir düşüp Partal Oğlu Mustafa Bey'e teslim edilir.

Gazi Giray'ın ardından Âsafî'nin de esir düşmesi Osman Paşa'nın işini bir hayli zora sokmuştur. İranlıların elinde ilk olarak sorguya çekilen Âsafî, Alamut Kalesi'ne gönderilip bir kuyuda hapsedilir. Zülfikar Abdal adlı bir mahkûmun da yer aldığı bu kuyuda Âsafî'nin üç yıl sürecek mahkûmiyet serüveni de başlamış olur.

Kabalâda Osmanlı ordusuna galip gelen İranlıların taarruzuna güç yetiremeyeceğini anlayan Osman Paşa, önce Demirkapı'ya çekilir ve ardından çaresiz durumunu İstanbul'a bildirir. Şirvan bölgesinin neredeyse tamamının elden çıktığını nihayetinde anlayan Osmanlı hükümeti, Demirkapı'ya çekilen orduya acilen takviye kararı alır. Osman Paşa, dört gözle beklediği takviye gücü Demirkapı'da izzet ve ikramlarla karşılar.

Askerini savaşa hazırlayan Osman Paşa, ordusuyla Palasa adıyla anılan mevkiye gelip konuşlanır. Osman Paşa'nın da bizzat meydanda yer aldığı şiddetli çarpışmalarda her iki taraf da ağır derecede kayıp verir. Muharebenin dördüncü gününde İranlılar ağır bir mağlubiyete uğrar. Böyle çetin bir mücadelenin ardından mükâfatı fazlasıyla hak eden Osmanlı askeri, İran ordusunun meydana bıraktığı ganimetle geri döner.

Elde edilen bu önemli zafer İran gücünü önemli ölçüde

kırmıştır. Durumu fırsat bilen Osman Paşa, gecikmeksizin İstanbul'a hareket etmek üzere Demirkapı'dan ayrılır. Askeriyle kona göçe nice zorluk içinde Kırım'a ulaşır. Kırım'a ayak basar basmaz da Mehmed Giray Han'ın davetini içeren bir mektup alır. Lala Mustafa Paşa'nın vefasızlığı bahanesiye Kırım'a geri dönen Mehmed Giray'ın bu tavrını affetmemiş olan Osman Paşa, samimiyetine ve dürüstlüğüne inanmadığı bu kişinin davetine ihtiyatla yaklaşır. Mehmed Giray tahtını korumak için görünüşte samimi, gerçekte sahte davetlerle Osman Paşa'yı tuzağa düşürmeyi amaçlamaktadır. Her ne yaptıysa tedbiri elden bırakmayan Osman Paşa'ya karşı Mehmed Giray'ın tek çaresi savaşmak kalır.

Hangi hileye başvurduysa muradına ulaşamayan Mehmed Giray, Kefe'den kaçır. Mehmed Giray'ın takibine kardeşi Alp Giray görevlendirilir. Bir kaç gün süren takibin ardından ele geçirilen Mehmed Giray, kardeşi tarafından öldürülür.

Osman Paşa, Mehmed Giray'ın öldürülmesinin ardından İstanbul yolculuğuna devam etmek üzere Kefe'den ayrılır. Kaptan Ali Paşa'yla beraber kadırgalarla yola çıkan Osman Paşa, uzun deniz yolculuğunun ardından Beşiktaş'a ulaşır. (28 Haziran 1584)

Osman Paşa'nın İstanbul'a ulaştığını haber alan Sultan III. Murad, hemen Paşa'yı huzuruna davet eder. Huzura kabulde padişah tarafından büyük bir samimiyetle karşılanan Osman Paşa, sadrazamlığa terfi ettirilir. İran üzerine seferlerden vazgeçmek niyetinde olmayan Sultan III. Murad, Osman Paşa'ya derhal Tebriz'in fethini emreder.

Ordusuyla derhal Erzurum yakınlarındaki Cinis mevkisinde konuşlanan Osman Paşa, vakit geçirmeksizin Tebriz'e sefer hazırlıklarına girişir. Osman Paşa, sefere hazırlanmakla meşgulken Âsafî'nin esaretten kurtulup geldiği haberi ulaşır. Âsafî vasil olduğunda Osman Paşa, onu gecikmeksizin huzuruna kabul eder. Âsafî, gözyaşları içinde Paşa'sına sarılır. Osman Paşa, uzun uzadıya esaretinin hikâyesini dinlediği Âsafî'ye türlü ihsanlarda bulunur.

Gönülden bağlı olduğu hamisi Osman Paşa'ya kavuşmakla huzura ve bir süreliğine de olsa rahata erdiğini düşünen Âsafî, firari yolculuğunun yorgunluğunu bile üzerinden atamadan Osman Paşa tarafından Tebriz Seferi'ne katılmakla görevlendirilir. Osman Paşa ve Âsafî Tebriz'e sefer hazırlıkları ile meşgulken Gazi Giray da bir yolunu bulup İran elinden firar etmiş ve Van Kalesi'ne ulaşmıştır. Haberi alan Osman Paşa, Gazi Giray'ın derhal getirilmesini emreder. Gazi Giray, şanına layık bir merasimle karşılanır. Osman Paşa, Gazi Giray'la da uzun uzun halleşip türlü ikramlarda, ihsanlarda bulunur.

Geçmişte nice muharebelerde kader birliği ettiği iki kara gün dostu Âsafî ve Gazi Giray'a kavuşmanın saadeti

içinde olan Osman Paşa, bir an evvel Tebriz'e hareket etmek için sefer hazırlıklarına hız verir. Van'da Cigalazade Sinan Paşa tarafından karşılanan Osman Paşa, Sinan Paşa ve Van askerini de yanına katıp Tebriz'e yönelir. Osmanlı ordusu Tebriz önlerinde bir hayli kayıp verse de ordu Tebriz'e girmeyi başarır.

Tebriz'i fethetmekle asıl muradına eren Osman Paşa için bundan sonra Tebriz'in muhafazası da büyük önem arz etmektedir. İlk tedbir olarak Tebriz'i surlarla tahkim eder. Çok geçmeden de Kırım tahtının yeni sahibinin Gazi Giray olduğunu, Âsafî'ye de Kefe beylerbeyliğini tevdi ettiğini beyan edip derhal bu hususta hükümete arzın kaleme alınmasını emreder.

Bu dönemde günden güne vücuduna işleyen rahatsızlığı artan ve artık bizzat ordunun başına geçebilecek takati neredeyse kalmayan Osman Paşa, Cigalazade Sinan Paşa'yı kendi yerine serasker tayin edip Âsafî ve Gazi Giray'ı da onun emrine memur eder.

Tebriz'in fethi üzerinden çok geçmemiştir ki Osman Paşa'nın rahatsızlığı İranlılar arasında duyulunca İran tahtının veliahtı Hamza Mirza Tebriz'i geri almak adına yeni umutlara kapılıp olanca askeriyi Tebriz üzerine yürür. Cigalazade Sinan Paşa'nın tedbirsizce giriştiği muharebe neticesinde Osmanlı askerinin çoğu kılıçtan geçirilip ölmekten kurtulamaz.

Bu üzücü hadise hasta yatağındaki Osman Paşa'nın ıstırabını şüphesiz bir kat daha arttırmıştır. Sinan Paşa'nın gösterdiği bu iktidarsızlığın Tebriz ahalisi üzerinde yarattığı tesirin Osmanlı askerine olumsuz biçimde yansması da fazla gecikmez. Osmanlı ordusundan kimi askerlerin bir hamamda Tebrizlilerce katledildikleri yolunda bir haberin asker arasına sızdırılmasıyla Osmanlı askerinin galeyana gelmesi bir olur. Osmanlı askeri, vakit geçirmesizin şehri yağmaya ve halkı kılıçtan geçirmeye başlar. Neticede beş altı bin Tebrizli, Osmanlı askeri tarafından öldürülür. Bu ikinci üzücü hadise, Sinan Paşa'nın suistimalinin hasta bedeninde yarattığı tahribatın hâlâ etkisinde olan Osman Paşa'ya ikinci bir darbe olup artık bir daha kalkamamacasına hasta yatağına bağlar.

Gerek Sinan Paşa'nın göstermiş olduğu tedbirsizlik gerekse Osmanlı askerinin Tebriz katliamında gösterdiği itaatsizlik neticesinde İranlılara güç yetirmekte yetersiz kalan Osmanlı askeri, günden güne geri çekilmek zorunda kalır. Artık ömrünün son demlerini yaşamakta olan Osman Paşa, ilerlemiş hastalığına rağmen askeriyi beraber çaresiz göç yoluna koyulur.

Yakalandığı amansız hastalıkta hiç bir düzelme emaresi gösteremeyen Osman Paşa, 29 Ekim 1585 günü göç yolu üzerindeki Şam Kazan mevki yakınlarında vefat eder. Osman Paşa'nın vefatı bir kargaşaya yol açmaması için askerden gizlenir.

Osmanlı ordusu hareketine devam edip Osman Paşa'nın naşı ile birlikte Van'a ulaşır. Vasiyeti gereği cenazesi Diyarbakır'a nakledilen Osman Paşa, burada defnedilir.

Şecâat-nâme'nin Türkiye kütüphanelerinde mevcut iki nüshası bulunmaktadır. İlki İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 6043 numarada kayıtlıdır. Mensur bir dibaceyle başlayıp manzum metinle devam eden nüsha, harekeli nesih hatla ve minyatürlü olarak kaleme alınmış, toplam 289 varaktır. Şecâat-nâme'nin bir diğer nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 1301 numarada yer almaktadır. Harekeli, nesih bir hatla, minyatürsüz olarak kaleme alınan nüsha, mensur dibace ve manzum metinden oluşmakta olup 318 varaktır⁹.

Harîmî'nin Hayatı ve Eserleri

Asıl adı İbrahim şiiirlerindeki mahlası Harîmî olan şair, Kütahya'da doğmuştur. Babası, Divan sahibi bir şair olan ve Rahîmî mahlasıyla tanınan Mehmed Bey'dir¹⁰.

Babasının mahlasından ötürü adı, Rahîmî-zâde Harîmî olarak da anılan şairin doğum tarihi belli değildir. Sarayın himayesinde iyi bir yetişme dönemi geçirmiş olan Harîmî, sonrasında Divan-ı Hümayun'da görev almıştır.

Harîmî, Sultan III. Murad'ın emriyle 1575 tarihinde Dergâh-ı Âlî Çavuşu olarak Bağdat'a gönderilmiş¹¹, bu esnada kimi evliyaların kabirlerini ziyaret etme fırsatı bulmuş ve onlar için manzumeler yazmıştır¹².

Sultan III. Murad tarafından Şirvan ve Gürcistan serdarlığına tayin edilip sefer için 28 Nisan 1578 günü İstanbul'dan hareket eden Lala Mustafa Paşa, ordusuyla Kütahya civarında Saka mevkinde konakladığı esnada Harîmî'yi yanına çağırılmıştır. Lala Mustafa Paşa tarafından bu seferde vaki olacak hadiseleri tahrir etmesi teklif edildiğinde Harîmî, ilkin bu vazifeye layık olmadığını belirtmişse de Paşa'nın emri üzerine bu vazifeyi kabule mecbur kalmıştır. Böylelikle, Harîmî'nin hayatında bun-

⁹ Âsafî'nin hayatı ve Şecâat-nâme mesnevisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Eroğlu, Âsafî'nin Şecâat-nâmesi (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.

¹⁰ Harîmî, babası ve doğum yeri hakkındaki bilgileri Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân adlı eserinde şu beyitlerle aktarmaktadır:

Bende-i rû-siyeh-i üftâde
Hâk-i dergâh-ı Rahîmî-zâde

Şehr-i Kütâhiye ol şöhr-i dehr
Mevlid ü menşe'üm olmışdı meger (2a)

¹¹ Ahdi, bu hususta Harîmî'nin şu beytini kaydetmektedir:

Terah def' olup irişdi ferah bu kalb-i nâ-şâde
Bihamdillah yüz urdum evliyâ-yı şehr-i Bağdâd'a

Ahdi, Gülşen-i Şu'arâ (haz. Süleyman Solmaz), Denizli 2009, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10731_agmpdf.pdf?0 (E.T. 20.02.2014), s. 128.

¹² Gülşen-i Şu'arâda Harîmî'nin Bağdat'ı ziyaretinde nazmetmiş olduğu gazellerinden birinin matla'ı şu şekilde yer almaktadır:

Cennet-âşâ ravza-i kûyun ser-â-ser nûrdur
Dûd-ı kandilün anunçün kühl-i çeşm-i hûrdur

Ahdi, a.g.e., s. 128

dan sonra Şark coğrafyasında uzun yıllar sürecek ve zorlu mücadelelerle geçecek bir dönem başlamıştır¹³.

Harîmî'nin Lala Mustafa Paşa'yla Kütahya'da başlayan sefer harekâtı, 1578 yılının Temmuz ayında Erzurum yakınlarındaki Cinis mevkinde sefer hazırlıklarına geçilmesiyle son bulmuştur. Harîmî, sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından Osmanlı ordusuyla birlikte Çıldır, Tiflis, Şirvan, Revan ve Kars yöresindeki türlü mücadeleler ve imar faaliyetlerinde yer almıştır.

Bizzat yer aldığı bu seferde şahit olduğu hadiseleri Zafer-nâme-i Sultân Murâd Han adlı eserinde kaleme alan ve eserini Sultan III. Murad'a sunan Harîmî, bu vesileyle padişahın ihsanlarına mazhar olmuştur¹⁴.

Sonrasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın serdarlığında 12 Ağustos 1585 tarihinde Erzurum'dan hareketle başlayan Tebriz Seferi'ne iştirak eden Harîmî, seferin yazımıyla da vazifelendirilmiştir.

Harîmî, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1585 yılında vefatıyla sona eren Tebriz Seferi'nin ardından Gonca-i Bağ-ı Murad adlı manzum eserini kaleme almıştır. Gonca-i Bağ-ı Murad'ı Bâbü's-saâde Ağası Mehmed Ağa vasıtasıyla Sultan III. Murad'a sunan¹⁵ şair, padişah tarafından Gence Seferi'ni de yazmakla vazifelendirilmiştir¹⁶.

Tebriz Seferi'ni müteakip bu kez Ferhad Paşa'nın serdarlığında Gence Seferi'ne (1583-1586) katılan Harîmî, üç yıl devam eden sefer boyunca Şark hududundaki pek çok askeri ve diplomatik gelişmeye tanıklık etmiş, bu izlenimlerini de Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence adlı eserinde kaleme almıştır.

Sultan III. Murad'ın saltanatında 12 yıl süren Şark Seferleri'nin 1590 yılında varılan antlaşmayla nihayete ermesinden sonra da muharebe meydanlarındaki görevine devam etmiş olan Harîmî, seferlerdeki hizmetleri mukabilinde ve babasından intikal eden timar yahut zeametlerle belirli miktarda gelir tasarruf etmiştir¹⁷.

Ömrünün mühim kısmını hudut boylarının türlü mücadeleleri içerisinde geçiren Harîmî, 1594 yılında

¹² Gülşen-i Şu'arâda Harîmî'nin Bağdat'ı ziyaretinde nazmetmiş olduğu gazellerinden birinin matla'ı şu şekilde yer almaktadır:

Cennet-âsâ ravza-i kûyun ser-â-ser nûrdur
Dûd-ı kandilün anuñcün kühl-i çeşm-i hûrdur

Ahdî, a.g.e., s. 128

¹³ Harîmî, Zafer-nâme'de Şirvan ve Gürcistan Seferi'ne çıkmadan önce Lala Mustafa Paşa'yla Kütahya'daki görüşmelerinden söz ederken "... bu âna gelince me'mûr olduğum hidemât-ı pâdişâhîde bezl-i maktûr ve sa'y-i mevfur meşkûrum ile eyyâm-ı saâdet-i pâdişâhîde niçe feth ü futûh müyesser olup aslâ bir nesnede ârzü vü ümmîdüm kalmamış idi." diyerek bundan evvel de kimi fetihlerde yer aldığı bilgisini vermektedir. (Zafer-nâme: 7a).

¹⁴ Harîmî, Gencine-i Feth-i Gence adlı eserinde bu hususu Bâbü's-saâde Ağası Mehmed Ağa'yla görüşmeleri bahsinde onun ağzından: "Lâkin merhum u mağfur Mustafâ Pâşâ ibtidâ sefer-i şarka tevceccüh buyurdıklarında vâki' olan cihâd-ı pür-ictihâdların tahrîr eyleyüp Zafer-nâme-i Sultân Murâd Han diyü tesmiye birle rikâb-ı kâm-yâba ihdâ ve mazhar-ı ihsân-ı lâ-yuhsâ olmuş idünüz." sözleriyle belirtmektedir. Bkz. Rahîmî-zâde İbrâhim Çavuş Harîmî, Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence (haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul 2010, Çamlıca Yay., s. 14.

Rumeli'deki hudut kalelerinden biri olan Hatvan Kalesi civarında Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı ordusunun uğradığı hezimetle yanındaki 36 çavuşla birlikte hayatını kaybetmiş, (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 369-370; Nev'î-zâde Atâî, 1989: 381) şehitlik mertebesine ulaşmıştır.

Harîmî, Sultan III. Murad döneminin en önemli askeri harekâtı olan Şark (Kafkasya) Seferleri üzerine kaleme aldığı eserleriyle tarih ve edebiyat sahasında tanınmıştır. Günümüze Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân, Feth-i Tebriz, Gonca-i Bağ-ı Murâd ve Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence olmak üzere dört eseri ulaşmış olan Harîmî'nin eserlerinin tümü tarihî konuludur.

Harîmî'nin Manzum Tarihi: Gonca-i Bağ-ı Murâd

Mesnevi nazım şekliyle, gazavatname türünde yazılmış olan Gonca-i Bağ-ı Murâd, 44 bölüm başlıklı

¹⁵ Harîmî, Gonca-i Bağ-ı Murad'ın Bâbü's-saâde Ağası Mehmed Ağa vasıtasıyla Sultan III. Murad'a sunulduğu hususunda şu bilgileri kaydetmektedir: "... bu hâk-sâr-ı kem-bizâ'a ve efgende-i 'adimûs-sermâye ya'ni İbrâhim Rahîmî-zâde Harîmî-i bi-çâre vilâyet-i Âzerbâycân'un taht-ı bi-nazîri mahrûsa-i Tebrîz bi-'inâyeti'l-lâhi'l-melikî'l-'azîz kuvvet-i kâhire-i Hudâvendigârî birle feth ü teshîr müyesser olduğu avânda rûmâlide hizmet-i 'âlide hâzır bulunmagın vâki' olan cihâd ü kutâl 'alâ vukû'l-hâl bir risâle-i bed'î'l-beyân te'lîf olunup pâye-i serîr-i mâdelet-masîra isâl için ... hazret-i sâhib-i vefâ Aga-yı Bâb-ı saâdet izzetli Muhammed Aga ... hazretlerinin hâk-pâ-yı kuhl-âsâlarıyla dîde-i ümmîdüm rûşen olmak nasib olup ... Ol zât-ı kerîmü'ş-şânun ahlâk-ı hasenesin benüm gibi 'âciz ve kâsir medh ü tahrîr itmeden müstagni olmagın tarik-ı murâda sâlik olup elümde olan risâleyi cenâb-ı pâdişâh-ı gerdün-âsâya isâl eylemeleri için hezâr tazarru' u niyâz birle çâre-sâz olmaların 'arz itdigümde hüsn-i iltifâtlarıyla hazîz-i hâkden evc-i eflâke ref' buyurup kitâb-ı pür-nükâtî elümden alup ... Husûsâ bu te'lîf-i pür-tasnîfüñüz ki Gonca-i Bağ-ı Murâd diyü ta'rif etmişiz. Hakkâ manzûr-ı enzâr-ı ülü'l-ebâr olmagâ lâyük olmuş ... ol nahl-i bâg-ı ümmîd-i enâm hezâr gunc u delâl birle arz-ı kıyâm idüp mânen-d-i tâvûs-ı huld-i berin cânib-i sultân-ı rûy-ı zemîn hazretlerinin hâk-pâyılarında Gonçe-i Bağ-ı Murâd'ım şükûfte itmek için tevceccüh-i şerîfleri olup iki sâat-i nücûmî mikdârı zamân mürûrundan sonra matla'-ı âfîtab-ı saltanat olan ... necm-i tâlî' i nühüset-karînim eşî'a-i himem-i pâdişâh-ı hürşîd-rikâb-ile burc-ı iltifâta irişdürüp ..." (Gencine-i Feth-i Gence, s. 12-15). Gonca-i Bağ-ı Murad'ın Sultan III. Murad'a sunulduğu Gencine-i Feth-i Gence'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1296 numarada kayıtlı nüshasının 8b yaprağında aynı zamanda bir minyatürle de tasvir olunmuştur.

¹⁶ Harîmî, Gence Seferi'nin tahririnin de Sultan III. Murad tarafından kendisine tevdi edildiğini: "... mukaddemâ olan nasihat-ı şerîfleriyle te'kidlen tekrâr-ı şerîf buyurıcak def'e mecâl ve half-i va'de emr-i muhâl olmagın ... bu risâle-i sahihü'l-beyân sekiz bâb ve bir hâtîme üzre tertib ve 'ayân olunup Gencine-i Feth-i Gence diyü tesmiye kilındı." ifadeleriyle belirtmektedir. (Gencine-i Feth-i Gence, s. 15).

Harîmî, Gonca-i Bağ-ı Murad'ı ilk olarak Bâbü's-saâde Ağası Mehmed Ağa'ya sunduğunda Mehmed Ağa'dan Acem fütuhatını tümüyle tahrir etmesi gerektiği yönünde tavsiyeler ve nasihatlar almıştır. Bu durumu: "Eger bizden nasihat-ı hayr iltimâs idüp mazhar-ı ihsân-ı husrev-i cihân olmagâ tahsil-i li-yâkat murâdunuz ise itmâm-ı fütuhât-ı 'Acem eylemeğe müteahhid olursunuz. İnşâ'allâhu te'âlâ bu der-i mâdelet-penâh-ı sultân-ı 'adâlet-güster hazretlerinden muhassal-ı merâm 'avdet idesiz." (Gencine-i Feth-i Gence, s. 14) sözleriyle nakleden Harîmî, Mehmed Ağa'ya "İnşâ'allâhu te'âlâ eger ecelden amân müyesser olursa az zamân içinde bezl-i maktûr eyleyüp bâde'l-yevm bi-'inâyeti'l-lâhi te'âlâ her ne vâki' olursa 'azîm dâstân tahririne sa'y olına ..." ifadesiyle sonraki seferlerin tahririnin de sözünü vermiş ve bir anlamda Kitâb-ı Gencine-i Feth-i Gence adlı eserini müjdelemiştir. (Gencine-i Feth-i Gence, s. 15).

¹⁷ Harîmî'nin timar veya zeamet tevchilerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II (156 belge ile birlikte)", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 2005, Cilt: XXVI, Sayı: 30, s. 91-92.

altında tertip edilmiş ve 1214 beyitten oluşmaktadır. Aruz vezninin fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbıyla kaleme alınmış olan eser, Sultan III. Murad'ın şehzadelerinden birinin sünnet düğününe hediye olarak yazılmıştır. Mesnevi tarzı eserlerin tertibinde yaygın bir özellik olarak karşımıza çıkan eserin yazılış tarihine ilişkin bilgi veren beyitlere Gonca-i Bağ-ı Murâd'da rastlanmamaktadır. Harîmî'den bahseden kaynakların da bu hususta verdiği bir malumat yoktur. Ancak, hayatı ve diğer eserlerinden hareketle yaklaşık bir tarih çıkarımında bulunabilmek mümkündür.

Harîmî, Gonca-i Bağ-ı Murâd'ı 1585 yılı sonlarında Osman Paşa'nın vefatını mütekaip ordunun Van'a intikalini anlatarak bitirmektedir. Buna göre Gonca-i Bağ-ı Murâd bu tarihten sonra kaleme alınmıştır. Ayrıca şairin Gencîne-i Feth-i Gence'nin sebep-i telif bölümünde Gonca-i Bağ-ı Murâd'ı padişaha sunmuş olduğundan bahsetmesi ve son eseri olan Gencîne-i Feth-i Gence'yi de 1590 yılında yazmış olmasından hareketle (Harîmî, 2010: 78) Gonca-i Bağ-ı Murâd, 1585 yılından sonra ve 1590 yılından birkaç yıl önceki bir tarihte kaleme alınmış olmalıdır.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 1584 yılının sonlarında Tebriz'in fethi hususunda bizzat Sultan III. Murad tarafından görevlendirilmesiyle Osman Paşa'nın 1585 yılı sonlarındaki vefatı arasında vuku bulan hadiseleri ihtiva eden Gonca-i Bağ-ı Murâd'ın asıl konusunu şöyle özetlemek mümkündür:

Osmanlı tarihinin en muzaffer kumandanlarından biri olan ve adı Kafkasya fatihi olarak tarihe geçen Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Çıldır ve Koyungeçidi Zaferleri ile Şemahi ve Meşale Savaşları'nda kazandığı üstün başarılar Sultan III. Murad tarafından karşılıksız bırakılmamış; 28 Temmuz 1584'te padişahın huzuruna kabul edilen Özdemiroğlu Osman Paşa, Vezir-i Azamlığa terfi ettirilmiştir. Ne var ki Osman Paşa'nın padişahın huzurundan ayrılmasıyla Kırım'dan fena haberlerin İstanbul'a ulaşması bir olmuştur.

Sultan III. Murad, Kırım Hanı Mehmed Giray'ın tahttan indirilip katledilmesinin ardından Özdemiroğlu Osman Paşa'yı derhal Kırım fitnesinin teskini ile görevlendirir. Özdemiroğlu Osman Paşa, acilen sefer hazırlıklarına başlar. 13 Ekim 1584 günü askerinin ve sefer levazımının büyük kısmını Üsküdar'a intikal ettirir.

Üsküdar'da askeriyle buluşan Osman Paşa, ilk olarak savaş mühimmatının ve levazımının deniz yoluyla Kefe'ye nakli için Ali Paşa kumandasındaki donanmayı yola çıkarır. Kendisi de Ömer Paşa, Mustafa Paşa ve askeriyle birlikte 1 Kasım günü Üsküdar'dan ayrılır. Osman Paşa, Ferhat Paşa kumandasındaki bir gücü de deniz yoluyla Sinop'tan Kefe'ye gönderir. Ferhat Paşa ve askeri, evvelce Kefe'de Şirvan'ın muhafazası için kalan kuvvetle birleşip Kırım isyanını bastırır. Kırım'daki bu isyan hareketi daha

büyük bir vakıya dönüşmeden hal yoluna konulunca derhal payitahta haber ulaştırılır.

Kırım'a harekete lüzum kalmaması üzerine biraz olsun rahata eren Osman Paşa ve askeri bahara kadar Kastamonu'da konaklamayı sürdürür. Kırım meselesinin halledildiği haberini alan Sultan III. Murad, vakit geçirmeksizin Osman Paşa'yı İran Seferi'ne memur eder.

Bu yeni görevi dolayısıyla padişah tarafından taltif olunmaktan gayet mesut olan Osman Paşa, derhal bu mühim seferin hazırlıklarına girişir. Kastamonu'daki sefer hazırlıklarını on dokuz gün içinde tamamlayan Osman Paşa, 9 Nisan günü istikameti Erzurum olmak üzere Kastamonu'dan ayrılır.

Askeriyle Erzurum istikametinde yol alan Osman Paşa, Amasya'ya ulaşır yirmi iki gün burada konakladıktan sonra Tokat'a varır. Yirmi gün de Tokat'ta konaklayan Osman Paşa, ardından tekrar yola koyulup beş gün süren yolculuk neticesinde 3 Haziran 1585 Pazartesi günü Sivas'a ulaşır.

Askerin tedariki ve sefere iştirak edecek beylerbeylerin orduya katılmaları için bir süre de Sivas'ta kalan Osman Paşa, gücünü artırarak Sivas'tan ayrılır ve askeriyle 2 Ağustos 1585 tarihinde Erzurum Kalesi yakınlarında konaklar. Erzurum konağında sefer hazırlıklarına hız veren Osman Paşa, bir yandan da orduya dâhil olacak diğer beyler ve kuvvetlerini bekler. Osman Paşa, Erzurum'a ayak basalı iki gün olmuştur ki evvelce Şirvan'ın muhafazasında Peyker Han'la giriştiği mücadelede bozguna uğrayıp İran eline esir düşmüş olan kader dostu, can yoldaşı Gazi Giray'ın iki yıl süren esaretten kurtulup Erzurum'a gelmekte olduğu haberini alır. Bu haberden gayet mesut olan Osman Paşa, Gazi Giray Erzurum'a vardığında onu gözyaşları içinde karşılar. Osman Paşa, uzun uzun serencamını dinleyip türlü ihsanlarda ve ikramlarda bulunduğu Gazi Giray'a Tebriz'in fethinin ardından Kırım hanlığını vereceğini de vadeder.

Sekiz gün ikamet ettiği Erzurum'dan 12 Ağustos 1585 Pazartesi günü kalkan Osman Paşa ve askeri, Hamr denilen mevkiye ulaştığında Ramazan ayının başlaması dolayısıyla üç gün de burada konaklar. Bu esnada kapıkulu askerleri terakki¹⁸ talebiyle ayaklanırlar. Osman Paşa, ayaklanmanın daha büyük boyutlara ulaşmasını engellemek için sipahilere ve piyadelere terakki verilmesini emrederek seferin kesintiye uğramasının önüne geçer.

Bu kez Hamr'dan kalkan ordu, Ramazan ayının on ikinci gününe gelindiğinde Çaldıran'a ulaşır. Ordu, Çaldıran'da konakladığı esnada Van Beylerbeyi Cigala-

¹⁸ Terakki: Nizamen verilenden fazla olarak yapılan zam yerinde kullanılan bir tabirdir. Bkz. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, C. III, s. 458.

zade Yusuf Sinan Paşa maiyetindeki kırk elli bini bulan askeriyle 9 Eylül 1585 günü Osman Paşa'ya katılır.

Sinan Paşa'nın büyük bir takviye kuvvet olarak orduya dâhil olması askerin manevi gücünü yüceltmeye yetmiştir. Bu moralde Tebriz istikametinde yoluna devam eden Osman Paşa ve askeri Hoy ve Merend şehirlerini geçip Süfyan(Sûfîyân)'a varır. Osmanlı ordusu Alivar menziline yaklaştığında, İran ordusunun savaşa hazır beklediği haberi ulaşır. Bu haber üzerine Osman Paşa, askerini derhal savaş tertibine geçirir ve birkaç bölük askerini karakolluk yapmak üzere çevreye gönderir. İlk ciddi mücadele Rumeli askerinden bir bölüğün İran askerine tesadüf etmesiyle baş gösterir. Van ve Diyarbakır askeri imdada yetişmiş olsa da çok sayıda Osmanlı askeri şehit düşer. Çetin bir mücadele sonunda mühim sayıda İran askeri esir alınır. Osman Paşa, bu ilk mühim mücadele neticesinde yararlılık gösteren beylere ve askerlerine çeşitli ihsan ve ikramlarda bulunarak ödüllendirir.

Bu hâl üzere Süfyan'dan kalkan Osmanlı ordusu, aynı savaş tertibiyle Tebriz'e bir iki mil mesafede bulunan Acısu'ya varır. Askerine Acısu'da konaklama emri veren Osman Paşa, aynı zamanda Tebriz ahalisine haber gönderip şehrin kan dökülmeden teslim edilmesini ister. Sulh için haberci gelir ümidiyle bir süre bekleyen Osman Paşa, netice alamayınca askerini Tebriz üzerine sevk eder. Osmanlı askeri İranlıların şehri tahkim için kurduğu bentleri yıkarak şehre girer. Akşama değin ilerleyişini sürdüren Osmanlı askeri, gün akşama döndüğünde Tebriz'in yarısını ele geçirir. Gece vakti son bir gayretle hücumla geçen İran askeri, bundan da bir netice alamayınca firar etmeye mecbur kalır. Bu durum üzerine savunmasız kalan Tebriz ahalisinin ileri gelenlerinden birkaç kişi af ve merhamet dileklerini beyan eden bir mektup yazıp Osman Paşa'ya ulaştırırlar. Osman Paşa, Tebriz halkının af taleplerini kabul eder. Ne var ki günün ağarmasıyla Osmanlı askerinin şehri yağmaya girişmesi bir olur. Yağmanın boyutları haddi aşır askerinin Tebriz halkını esir almaya başlaması üzerine Osman Paşa, atına binip derhal şehir meydanına varır. Her ne tedbire başvurduysa askerin yağmasının önüne geçemeyen Osman Paşa, çareyi had bilmez askerlerden bazılarının başını vurdurmakta bulur. Bu da çare olmayınca Osman Paşa, halkın esir alınmaması koşuluyla ister istemez askerin yağmasına rıza göstermek durumunda kalır.

Osmanlı askerinin bu amansız tavrı sebebiyle Tebriz'in fethinden umduğu saadeti yaşayamayan Osman Paşa, Tebriz'in doğusundaki Serendab mevkisine göçülmesine karar verir. Osmanlı ordusu Ramazan ayının son günü (25 Eylül 1585) Serendab'a vardığında İran ordusunun gelmekte olduğu haberi ulaşır. Osman Paşa, askerini Serendab'a konuşlandırmadan Tebriz'e geri sokmaya mecbur kalır. Kendisi de şehre girip şehri köşe bucak dolaşır.

Sabahı beklemeden arefe gününün akşamında askeriyle bayramlaşan Osman Paşa, asker erkânına makamlarına göre türlü ihsan ve ikramlarda bulunur. Ramazan Bayramı'nın ikinci günü (27 Eylül 1585) Cuma namazını Sultan Hasan Cami'nde kılan Osman Paşa, aynı zamanda Sultan III. Murad adına hutbe okutur.

Osman Paşa, uzun zamandır Tebriz'in muhafazası için bir kale inşa edilmesi gerektiği düşüncesindedir. Uygun bir yer bulmak için Ramazan Bayramı'nın üçüncü günü şehrin dört bir yanını dolaşır ve Şah Sarayı'nın bulunduğu mekâna kale inşası için emir verir. Derhal kale inşasına girişen hemen tüm asker, canla başla çalışır. Osman Paşa, bu esnada Tebriz'in muhafazasına da ayrı bir ihtimam göstermektedir. Van Beylerbeyi Sinan Paşa, gönüllü olarak askeriyle bu göreve talip olunca Osman Paşa, Sinan Paşa'yı Tebriz'in muhafazası ile vazifelendirir.

Tebriz Kalesi'nin inşası devam ederken civarda İranlı bir casus ele geçirilir. Casusu bizzat sorguya çeken Osman Paşa, İran Şahı'nın yakın zamanda büyük bir kuvvetle taarruz edeceği bilgisini alır. Bunun üzerine Sinan Paşa'yı ordunun serdarlığına tayin eden Osman Paşa, derhal savaş tertibi alınmasını emreder.

Sinan Paşa, İran ordusunun olası taarruzunun önünü kesmek için çoğunluğunu Van ve Diyarbakır askerinin oluşturduğu kuvvetle derhal harekete geçer. Ne var ki hiddeti ve gururu yüzünden yanlış harekât tertibinde ısrar eden Sinan Paşa, tüm ikazlara da kulak tıkar, neticede Osmanlı askeri hezimete uğramaktan kurtulamaz.

İran ordusu karşısında uğranılan bu hezimetten cesaret bulan ve bu fırsatı fevt etmek istemeyen Tebriz halkı, vakit geçirmeksizin şehrin muhafazasında kalan Osmanlı askerlerini katletmeye başlar. Bunu duyan Osmanlı askeri arasında ise çok geçmeden katliamın emrolunduğu şayiası yayılır. Bir anda galeyana gelip Tebriz'in sokaklarına dalan Osmanlı askeri, daha evvelki gibi önüne gelen halkı esir alıp mallarını yağmalamaya başlar. Osmanlı askerinin bu şuursuzca hareketinin daha dehşet verici boyutlara ulaşmadan önünü almak isteyen Osman Paşa, derhal katliamın durdurulması emrini verir. Bizzat Osman Paşa'nın emrine rağmen yağmaya ve katliama devam eden askerden bazılarının boyunları vurulur. Nihayetinde katliam teskin edilebilir ancak Sinan Paşa'nın tedbirsizlikleri neticesinde üst üste yaşanan bu iki üzücü hadisenin Osman Paşa üzerindeki etkisi büyük olur ve hasta yatağına düşer.

Tebriz'in fethinden sonra yaşanan bu menfi hadiselerin üzerine bir de Osman Paşa'nın hastalığının eklenmesi, Osmanlı askerinin moralini bozmaya ziyadesiyle yetmiştir. Nitekim artık Tebriz'den göçme vaktinin geldiği fikrinde olan Rumeli ve kapıkulu askerleri Osman

Paşa'nın otağına dayanmaktan da geri durmazlar.

Tebriz'deki bu son faciadan kaçıp İran Şahı'na sığınan Tebrizlilerin Osman Paşa'nın hastalığından haber vermeleri ve Osmanlı askeri karşısında kazanılan son galibiyetten ötürü cesaretlenen İranlılar, çok geçmeden daha büyük bir taarruz hazırlığına girişirler. İran tahtının veliahtı Şah Oğlu Hamza Mirza, büyük bir kuvvetle ve üç koldan Osmanlı ordusuna saldırmayı planlarsa da Osman Paşa bu taarruz planından haberdar olur. Günden güne ilerleyen hastalığı sebebiyle ata binmeye dahi dermanı kalmayan Osman Paşa, ordunun başına tekrar Sinan Paşa'yı geçirip İran ordusunun üzerine gönderir. Nihayetinde 25 Ekim Cuma günü iki ordu karşılaşır. Gece yarısına değin kıran kırana geçen mücadele neticesinde mühim derecede kayıp veren Osmanlı ordusu, yine geri çekilmek zorunda kalır.

Bu son hadise üzerine artık hezimetle uğramaktan usanan ve savaşmaya ayak direyen askerinin taleplerine duyarsız kalamayan Osman Paşa, ordusundaki tüm beylerbeyleri ve emirleri otağında toplar. Tebriz'in muhafazasında kalması teklif edilen beylerbeylerden hiçbiri bu meşakkatli görevi kabule yanaşmazlar. Ne var ki Trablus-Şam Beylerbeyi Cafer Paşa son anda gönüllü olarak göreve talip olur. Asker ve teçhizat hususunda tüm ihtiyaçlarını karşıladığı Cafer Paşa'yı Tebriz'in muhafazasında kalmak koşuluyla Diyarbakır beylerbeyliğine atayan Osman Paşa, Sinan Paşa'yı da serdar kaymakamlığına tayin edip ilerlemiş hastalığına rağmen çaresiz göç yoluna koyulur.

Osmanlı ordusu; 28 Ekim Pazartesi günü Şâh Gâzân (Şam Kazan) yönüne hareket etmeye üzere Tebrizden yola çıkar. At üstünde durmaya dahi takati kalmamış olan Osman Paşa, tahtirevana bindirilip yeniçeri ve kapıkulu askerlerinin refakatinde yola devam eder. Osmanlı ordusunun Şâh Gâzân'a varıp konaklama hazırlığında olduğu sırada İran ordusunun hücumu yine gecikmez. Sinan Paşa'nın komutasındaki artçı birliklerle saldırıya karşılık veren Osmanlı ordusu, İran ordusunun hücumunu püskürtmeyi bu kez başarır.

Ertesi günün sabahında aynı düzenle tekrar harekete geçen Osmanlı ordusu, bu kez Acısu istikametinde yola devam eder. Akşam vakti istirahat için harekete ara verilir ve ordu, Acısu'da konaklar. Maruz kaldığı amansız hastalıkta nice zamandır hiç bir düzelme emaresi gösteremeyen Osman Paşa, 29 Ekim 1585 gününün gecesinde vefat eder.

Osman Paşa'nın ölüm haberini gizli tutan ve naaşını saklayan kethüdası, durumdan ilk olarak Sinan Paşa'yı haberdar eder. Sinan Paşa, henüz İranlıların tehdidi tamamıyla ortadan kalkmamışken Osman Paşa'nın vefatını bir kargaşaya yol açmaması için askerden gizler. Vefat gecesinin sabahında yeniden harekât tertibi alan Osmanlı ordusu, Acısu'dan ayrılır.

Nice zamandır Osman Paşa'nın vefatından istifade fırsatını kollayan Şah Oğlu Hamza Mirza her nasılsa durumdan haberdar olur olmaz yine Osmanlı askeri üzerine taarruza heveslenir. Vakit geçirmeden göç yolunda seyretmekte olan Osmanlı ordusu üzerine akın eder. Harekât tedbirini bu kez elden bırakmayan Osmanlı askerinin çetin mücadelesi karşısında uğrayacağı hezimetin farkına varan Şah Oğlu Hamza Mirza, çareyi geri çekilmekte bulur.

İranlıların bu son saldırısını fazla kayıp vermeden savuşturan Osmanlı askeri, vakit geçirmeden Osman Paşa'nın cenaze namazını kılar. Ardından hareketine devam eden ordu, Osman Paşa'nın naaşı ile birlikte nihayet Van'a ulaşır. Burada askere icazet verilmesiyle sefer nihayete erer.

Gonca-i Bağ-ı Murâd'ın bilinen yegâne nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372'de kayıtlıdır. Eser, toplam 160 varak tutarındaki nüshanın 53a-97b (46 varak) varakları arasında yer almaktadır. Nüsha, Harîmî'nin diğer eserleri Zafernâme-i Sultân Murâd Hân ve Gencine-i Feth-i Gence ile birlikte Şeydişehirli Ahmed b. Hasan Karamânî tarafından 1001/1592 tarihinde kaleme alınmıştır¹⁹.

Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-ı Murâd, yukarıda özetle aktarmaya çalıştığımız muhtevalarından da anlaşılacağı üzere bilhassa Tebriz'in fethi öncesi ve sonrası yaşanan hadiseleri aktarma noktasında birbirini tamamlayan ve teyit eden eserlerdir. Sultan III. Murad dönemi Osmanlı Şark Seferleri'nin nazmedildiği, edebi kıymeti haiz eserler olan Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-ı Murâd aynı zamanda Osmanlı-İran siyasi ve askerî münasebetleriyle dönemin Şark coğrafyasının stratejik ve jeopolitik durumu hakkında mühim bilgiler veren tarihî birer vesika durumundadır. Bu bakımdan Harîmî ve Âsafî, 16. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan siyasi ve askerî hadiseleri ferdi kabiliyetleriyle birleştirip kültürümüze önemli iki manzum tarih kazandırmış şahsiyetlerdir.

Sonuç

Âsafî ve Harîmî Sultan III. Murad dönemi Osmanlı Şark Seferleri'ni ve ağırlıklı olarak Kafkas coğrafyasında cereyan eden Osmanlı-İran savaşlarını tarihimizin yapraklarına tüm gerçekliğiyle kaydeden şahsiyetlerdir.

Lala Mustafa Paşa'nın himayesinde Divan-ı Hümayun katipliğiyle başlayan ve aynı zamanda 16. yüzyıl Osmanlı Şark coğrafyasının mücadelelerle dolu yaşamında kader birliği etmiş, çağdaş iki şahsiyet olan Âsafî ve Harîmî, manzum tarihlerini duyup işittikleri ile değil bizzat tanık

¹⁹ Harîmî'nin hayatı, eserleri ve Gonca-i Bağ-ı Murâd mesnevisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Eroğlu, "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bağ-ı Murâd Mesnevisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2014, Cilt: 7, Sayı: 32, s. 77-94.

oldukları olayları kaleme alarak oluşturmuşlardır. Yani Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-i Murâd'da konu edilenler olayı yaşayanla anlatan aynı kişilerin kaleminden çıkmış olma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle her iki eser de Sultan III. Murad devri Şark Seferleri hakkında bilgi veren birincil kaynaklar durumundadır.

Ancak şu da var ki, Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-i Murâd'ın Tevârih-i Âl-i Osmân ve vakanüvis tarihleriyle bir tutulup kimi zaman tarihin karanlık sayfalarına ışık tutacak önemli bilgilere yer vermiş olsalar bile klasik birer tarih belgesi hükmünde değerlendirilmedikleri görülmektedir. İçerik olarak tarihe, biçim ve üslup yönüyle edebiyata ait görülen bu eserler yakın zamanlara kadar gerek tarihçiler gerekse de edebiyatçılar tarafından öncelikli kaynak olarak değerlendirilmeyip geri planda bırakılmışlardır. Nitekim Şecâat-nâme'nin iki ve Gonca-i Bağ-i Murâd'ın tek nüshasının günümüze ulaşmış olması bunun bir göstergesidir.

Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-i Murâd'ın tarihçiler nazarındaki ilmi değeri ancak yakın dönem tarih araştırmalarında kendini göstermektedir. Son Osmanlı vakanüvisi Abdurrahman Şeref Bey'in 19. yüzyılın sonlarında Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda Özdemiroğlu Osman Paşa'ya dair kaleme aldığı seri makalelerde Şecâat-nâme'den ziyadesiyle istifade etmiştir. Ayrıca; İsmail Hami Danişmend'in Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1960), Bekir Kütükoğlu'nun Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1993), M. Fahrettin Kırzioğlu'nun Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1993) gibi ilmi eserlerinde Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-i Murâd'ı öncelikli kaynak olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Âsafî ve Harîmî orijinal birer tarih kaynağı olarak vücuda getirdikleri Şecâat-nâme ve Gonca-i Bağ-i Murâd'da savaşlarla ilgili geniş tarihi bilgiler yanında coğrafyadan folklor, stratejiden siyasete ve sosyolojiye kadar farklı disiplinlere ait pek çok bilgiyi aktarmakla ilmi ve kültürel hayatımıza oldukça önemli katkıda bulunmuşlar, ayrıca tarihi edebî zevkle okumamıza da vesile olmuşlardır. Ruhları şâd olsun.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Şeref, (H.1329). "Özdemiroğlu Osman Paşa", Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, C. IV, İstanbul.

Afyoncu, E. (2005) "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II (156 belge ile birlikte)", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt: XXVI, Sayı: 30, s. 85-348.

Ahdî, (2009). Gülşen-i Şu'arâ (haz. Süleyman Solmaz), Denizli: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklen-ti/10731,agmpdf.pdf?0> , E.T. 20.02.2014.

Akkuş, M. (2006). Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar, Erzurum: Fenomen Yayınları.

Âsafî, Şecâat-nâme, İstanbul Üniversitesi Ktp. TY. 6043.

Babinger, F. (2000) Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, (çev. Coşkun Üçok), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çerçi, F. (2000). Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, C. II, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları
Danişmend, İ. H. (1971). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Eravcı, M. "Dal Mehmed Çelebi Âsafî" <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historians/104>, E.T. 10.02.2020.

Eroğlu, S. (2007). Âsafî'nin Şecâat-nâme'si (İnceleme-Metin), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Eroğlu, S. (2014). "Kütahyalı Harîmî ve Gonca-i Bağ-i Murâd Mesnevisi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 32, s. 77-94.

Fleischer, C. H. (2001). Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gelibolulu Âlî, Kühü'l-Ahbâr, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409.

Harîmî, Gonca-i Bağ-i Murâd, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372 (53a-97b)

Harîmî, Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372 (98b-160b)

Harîmî, Zafer-nâme-i Sultân Murâd Hân, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 2372 (1b-52b)

Kırzioğlu, M. F. (1993). Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kütükoğlu, B. (1993). Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Levend, A. S. (2000). Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mehmed Süreyya, (1996). Sicill-i Osmanî, (haz. Nuri Akbayar), C. VI, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tuman, M. N. (2001). Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Nev'î-zâde Atâ'î, (1989). Hadâ'iku'l-hakâyık fi-Tekmilet-i Şakâ'ık (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları.

Harîmî, Rahîmî-zâde İbrâhim Çavuş, (2010). Kitâb-ı Gencîne-i Feth-i Gence (haz. Günay Karaağaç-Adnan Eskikurt), İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Selânikî Mustafa Efendi, (1999). Selânikî Tarihi, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Zeyrek, Y. (2001). Tarih-i Osman Paşa, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.